

MESTO SREČE V EKONOMIJI IN STRATEGIJI TRAJNOSTNEGA RAZVOJA

dr. Renata Slabe Erker, Inštitut za ekonomska raziskovanja
mag. Vlado Lavrač, Inštitut za ekonomska raziskovanja
UDK 330.59 (497.4)
JEL: I310, Q010

Povzetek

V prispevku se osredotočamo na opredelitev pojma sreče in njenih determinant ter razpravljamo o njeni vlogi v ekonomiji. Neoklasična ekonomika predpostavlja homo economicusa in njegovo razumno ravnanje, kar vodi v izkrivljene potrošne in proizvodne odločitve, kot končna posledica pa je cilj čim višja gospodarska rast za vsako ceno. Raziskovanje sreče v ekonomiji je pokazalo paradoks sreče, namreč da v času, kljub hitri gospodarski rasti in povečevanju življenjskega standarda, ljudje niso nič bolj srečni. Cilj družbenega razvoja naj zato ne bi bilo izključno povečevanje materialne blaginje, ampak predvsem sreče ljudi oziroma kvalitete življenja. Zato razpravljamo o koordinacijskem mehanizmu, ki bi omogočal uveljavljanje takega, trajnostno zasnovanega družbenega razvoja.

Ključne besede: sreča, paradoks sreče, kvaliteta življenja, blagostanje, trajnostni razvoj, koordinacijski mehanizem

Abstract

The paper focuses on the definition of happiness and its determinants and discusses the role of happiness in the economy. Neoclassical economics assumes a "homo economicus" with rational behavior, which leads to distorted consumption and production decisions and finally to the goal of maximising economic growth at any cost. Research on happiness in the economy has come to the paradox of happiness that, in time, despite high economic growth and increases in the standard of living, people are no happier. The goal of social development should therefore not be just to increase material well being, but fundamentally to enhance human happiness and quality of life. The paper discusses a co-ordination mechanism that would enable such sustainably conceived social development.

Key words: happiness, paradox of happiness, quality of life, well being, sustainable development, co-ordination mechanism

1. UVOD

Sedanja Strategija razvoja Slovenije temelji na povečevanju konkurenčnosti in gospodarske rasti, ob upoštevanju socialnih in okoljskih dejavnikov razvoja. Vendar pa taka deklarativna opredelitev za trajnostni razvoj ne pri nas ne drugje v praksi nikakor ne zaživi. Obstoječi vzorec gospodarskega razvoja očitno vodi v nekatera temeljna neravnotežja (ekonomska, socialna, okoljsko), izčrpava naravne vire, zmanjšuje kvaliteto življenja in ogroža prihodnji razvoj, ne le ker zadeva ob meje rasti, ampak tudi ker nas vodi na stranpoti in nesmiselno konkurenčno pehanje za materialnimi dobrinami, medtem ko se druge pomembne determinante sreče zmanjšujejo (dobri medsebojni odnosi, zadovoljstvo ob delu in njegova smiselnost, varnost in zaupanje, ohranjeno naravno okolje, socialna vključenost, večja socialna enakost itd.). Zakaj povsem samoumevni interes vseh družbenih akterjev – to je povečanje blagostanja oziroma kvalitete življenja –

ne najde strokovne in politične podpore za njegovo udejanjanje? To vprašanje nas vodi do vloge sreče v ekonomiji in kvalitete življenja kot cilja družbenega razvoja.

S to razpravo želimo preseči očitno še nepresežen stereotip, da je družbeni razvoj zgolj gospodarski napredek. Razvoj je celovita kategorija, ki zajema tudi celoten spekter družbeno-ekonomskih sprememb. Želimo ugotoviti, kako bi lahko Slovenija na novo opredelila lastno razvojno pot, tako da bi se povečevala večplastno pojmovana kvaliteta življenja, in še več, da bi prav na ta način izkoristila doslej precej ob zapostavljene konkurenčne prednosti takega razvoja. Cilj je tudi prispevati k povečevanju ozaveščenosti glede vpliva življenjskega sloga, vzorca potrošnje in na njem temelječe strukture proizvodnje na kvaliteto življenja posameznika in družbe v celoti.

Najprej se osredotočamo na opredelitev pojma sreče in njenih determinant. Že na začetku naletimo na paradoks, namreč da v času, kljub hitri gospodarski rasti in povečevanju življenjskega standarda, ljudje niso nič bolj srečni. Zastavlja se vprašanje, kakšna je povezava med srečo, zadovoljstvom z življenjem, blaginjo in kvaliteto življenja. Sreča nas zanima le kot izhodišče raziskovanja, ki bi nas prek kvalitete življenja lahko privedlo do prilagoditve razvojne strategije. V tej smeri končno preidemo na koncepcijo trajnostnega razvoja kot odgovor na anomalije sodobne družbe s končnim ciljem doseči čim večjo kvaliteto življenja v celotni družbi.

2. FENOMEN SREČE TER NJENEGA SUBJEKTIVNEGA IN OBJEKTIVNEGA POJMOVANJA

Kaj je sploh sreča, je staro filozofsko vprašanje. Splošne definicije, ki bi vsakogar zadovoljila, seveda ni. Vsak posameznik bi jo razumel, opredelil in občutil verjetno drugače. Še največ je soglasja o tem, da sreča pomeni dobro, izpolnjeno življenje in da je tisti zadnji, končni cilj, h kateremu stremijo vsi ljudje v svojem ravnanju. Drugi možni cilji so nižji, iz sreče izpeljani instrumentalni cilji, ki le služijo njenemu doseganju. Z njo se še največ ukvarja psihologija, k razumevanju sreče pa prispevajo tudi druge vede, npr. filozofija, sociologija, antropologija, teologija. Gre za to, da jo najprej razumemo in opredelimo, ugotovimo njene determinante po glavnih področjih (domenah) življenja in tako vzpostavimo možnosti za njeno povečanje (z ravnanjem posameznikov, na skupni ravni pa z ustreznimi ekonomskimi, socialnimi in drugimi politikami države). V zadnjem obdobju dobrih tridesetih let se predvsem z vnašanjem psiholoških spoznanj odpira razprava o sreči tudi v ekonomiji (glej Bruni in Porta, 2007). Danes dobiva še poseben zagon, kar se zdi nekoliko presenetljivo, saj je bilo do nedavnega videti, da gre za interesno povsem ločeni področji.

Fenomen sreče se navadno razume kot subjektivni vidik kvalitete življenja. Prav zato je ne poskušamo opredeljevati in meriti od zunaj, temveč vprašamo ljudi same, kako srečne se počutijo. Ta subjektivni pristop k pojmovanju sreče izhaja iz tega, da so ljudje najboljši poznavalci svoje sreče in lahko sami najlaže razsojajo o njej. Tradicija opredeljevanja in merjenja sreče v ekonomiji temelji na subjektivnosti, na lastnem poročanju o sreči in zadovoljstvu z življenjem na podlagi ustreznih pripravljenih vprašalnikov. Tipična vprašanja v tovrstnih anketah so npr.: ali ste, gledano v celoti, dandanes a) zelo srečni, b) srečni, c) le delno srečni in d) nesrečni. Ali pa, upošteva vse okoliščine, kako ste te dni zadovoljni z življenjem (ocena od 1 do 10). Vprašanje je lahko le eno ali jih je več, odgovori pa so lahko kvalitativni, predvsem glede sreče, ali kvantitativni

v smislu ocenjevanja denimo zadovoljstva z življenjem na lestvici od 1 do 10. Sreča tako postane merljiva kategorija in s tem predmet empiričnega proučevanja. V ozadju posameznikove ocene je kognitivni proces vrednotenja lastne sreče oziroma kvalitete življenja, ki vključuje primerjave glede na druge, glede na lastno preteklost in pričakovanja glede prihodnosti. Pri tem se seveda zavedamo, da so ljudje omejeno sposobni ocenjevati svojo preteklo, sedanjo in prihodnjo srečo zaradi pristranskosti, pomanjkanja informacij, nepravilnih meril primerjave in podobno.

Sreča pa je tudi kolektivni občutek. Zato je druga možnost, nasprotna subjektivnemu pristopu k sreči, objektivni pristop, pri čemer se sreča meri od zunaj, glede na vnaprej postavljene zahteve (pravila ali standarde). Pri tem se izhaja iz nepopolnosti subjektivnega pristopa, ki ga omejujejo problemi, kakršni so pristranskost, omejenost spomina, sposobnost napovedovanja in egocentričen ter pomanjkanje objektivnega merila primerjave. Objektivni pristop k sreči pravzaprav želi preprečiti, da bi se nekdo, ki je brez dejanskih možnosti biti srečen, razglasil za srečnega, in nasprotno, da bi se nekdo, čeprav nima pravih razlogov za to, ocenil za nesrečnega. Kot primer vzemimo, da bi se smrtno bolan starejši človek, ki se mu življenje izteka, ali morda izkoriščani suženj počutil subjektivno srečnega ali da bi se mlado dekle, ki jo po lokalni tradiciji poročijo s starejšim moškim brez njenega sodelovanja in privoljenja, samoocenila za zelo srečno. Objektivni pristop torej prihaja v skušnjava, da bi se postavil nad subjektivno presojo od zunaj ter ponudil objektivna merila sreče in zadovoljstva z življenjem. Taki objektivni kazalniki se morajo seveda prilagajati krajevnim okoliščinam, kulturnemu okolju in socialnemu kontekstu. Vsekakor je slabost objektivnega pristopa k sreči, da je paternalističen, pokroviteljski. Objektivni kazalniki sreče nasploh želijo zajeti možnosti za človekov razcvet, razvoj sposobnosti in njegovo delovanje (Sen, 1995).

Ko posamezniki ocenjujejo svoje subjektivno blagostanje, imamo hkrati opraviti z dvema procesoma, kognitivnim in afektivnim. Afektivni izraža čustva, razpoloženja, občutke, strasti itd. in se kot bolj kratkoročna oziroma takojšnja ocena stanja ali dogajanja usmerja na samo srečo. Kognitivni proces pa je racionalni in intelektualni del ocene lastnega položaja, ki se usmerja bolj na oceno kvaliteto življenja v celoti. Kot tak je bolj dolgoročen, vključuje vrednostne sodbe in primerjave (z drugimi, s preteklostjo) ter je bolj odvisen od okolja, torej od socialnega konteksta. V strokovni literaturi pogosto zasledimo razlikovanje med obema, namreč da kognitivni proces izraža zadovoljstvo z življenjem, afektivni proces pa srečo.

Pri samoocenjevanju lastnega blagostanja na posameznike delujejo nekateri pomembni psihološki oziroma socialni procesi, ki vplivajo na velikost in dinamiko sreče v času. Prvi je adaptacija – sposobnost

prilaganja novim okoliščinam. Po spremembi življenjskih okoliščin se po začetnem šoku, ko se velikost občutka sreče spremeni, občutek sreče tendencialno vrača na izhodiščno raven ali blizu nje. Ljudje se skratka navadijo na nove razmere in se jim prilagodijo, kar je bilo opaženo celo v ekstremnih spremembah življenjskih okoliščin, bodisi pozitivnih (zadetek na loteriji) bodisi negativnih (težka invalidnost zaradi prometne nesreče). To nam lahko koristi pri razlagi, zakaj povečevanje dohodka ne prinaša proporcionalno večje sreče, pa tudi, zakaj prihaja do zasičenja, ko nam nove enote potrošnje neke dobrine prinašajo vse manjše zadovoljstvo (padajoča mejna koristnost dohodka).

Drugi tak psihološki proces je spreminjanje aspiracij. Ko se življenjske okoliščine spremenijo na bolje, nam to najprej prinese večjo srečo, nato pa se naša pričakovanja prilagodijo, povečajo, tako da se sreča čez čas povrne blizu izhodišča in v bistvu ostane nespremenjena. Aspiracije so pričakovanja in upanja glede naših prihodnjih življenjskih dosežkov, ki se oblikujejo po lastnih ali drugih primerljivih preteklih ali sedanjih dosežkih. Sreča je v tem primeru odvisna predvsem od skladnosti oziroma razmika med našimi aspiracijami in doseženim. Ker se s povečanjem dohodka dvigajo tudi naše aspiracije, nam to lahko pomaga pojasniti, zakaj (proporcionalno) večanje dohodka ne vodi v (proporcionalno) povečevanje sreče. Pričakovanja glede dohodka sta v Sloveniji empirično proučevala Verbič in Stanovnik (2006).

Tretji, z vidika ekonomije morda najpomembnejši, psihološki in hkrati sociološki proces pa je relativna primerjava. Ljudje ne vrednotijo svojega ekonomskega položaja (npr. dohodka) izolirano, po njegovi absolutni velikosti, temveč v socialnem kontekstu, tako da upoštevajo relativni dohodek, primerjavo glede na druge, pravzaprav glede na primerljive druge, ustrezno referenčno skupino.

3. TERMINOLOŠKA IN METODOLOŠKA RAZMIŠLJANJA

Raziskovanje sreče otežujejo tudi težave z izrazi na tem področju. Obstaja več sorodnih in podobnih izrazov, ki praviloma poskušajo zajeti in meriti isto kategorijo – srečo, se pa v svojem poudarku vendarle vsaj delno razlikujejo. Tako se uporabljajo izrazi sreča (angl. *happiness*), kvaliteta življenja (angl. *quality of life*), zadovoljstvo z življenjem (angl. *life satisfaction*), blagostanje (angl. *well-being*), koristnost (angl. *utility*), zadovoljstvo ali užitek (angl. *pleasure*). Nekateri jih uporabljajo kar kot sinonime, drugi pa poskušajo izbrati vsakič najprimernejšega med njimi glede na konkretni kontekst (pri čemer opažamo, da jih uporabljajo dokaj nekonsistentno). Tudi sami poskušamo slediti temu drugemu načinu, zavedamo pa se tveganja lastne nekonsistentne uporabe posameznih

izrazov, ki poizkušajo čim bolj zadeti vsebino, ki je v središču našega zanimanja. Poseben problem čutimo pri uporabi izraza »sreča«, ki se zlasti v ekonomiji sliši precej čustveno in neznanstveno ter izključujoče (ali je ali ni). Morda bi kazalo iskati rešitev v izrazu »srečnost«, ki bi nakazoval njeno bolj zvezno, racionalno, znanstveno in procesno naravo.

Podobno je s slovenjenjem izraza »well-being«, ki je osnova subjektivnega merjenja sreče. Pravega domačega izraza ni, »dobro počutje« se sliši banalno in preozko. Morda bi poskusili z izrazom »blagostanje«, ki bi ga ločili od izraza »blaginja«. Slednjega bi lahko razumeli ožje, kot materialno, ekonomsko blaginjo, torej le kot del širšega blagostanja. Zavedamo se arbitrarnosti predlaganih izrazov, vendar jih za zdaj ponujamo kot najboljšo rešitev v tej pojmovni zmedi, pred katero ni imuna niti svetovna literatura s tega področja.

V ekonomski in sociološki literaturi večinoma zasledimo merjenje sreče oziroma zadovoljstva z življenjem z neposrednim anketiranjem in oblikovanjem ustreznih indikatorjev. Posameznike torej neposredno vprašamo o njihovi sreči oziroma zadovoljstvu z življenjem, skupno ali po področjih. Odgovori iz vprašalnikov dajejo dobre rezultate, če jih primerjamo in naknadno potrjujemo z alternativnimi načini merjenja sreče. Druga možnost so fiziološki oziroma nevrološki indikatorji, npr. na osnovi merjenja možganskih dejavnosti (tokov), ki odsevajo čustvena stanja (slabost tega je, da se kognitivni del ocene manj izrazi). Tretja možnost je opazovanje izkazanega ravnanja, ker se nekatera ravnanja neposredno povezujejo s srečo (ali nesrečo). Četrta možnost je opazovanje neizkazanih (nehoteni, neobvladani) ravnanj (smehljanje, zardevanje, drugačno dihanje). Dobre mere sreče so tiste, ki kažejo stabilnost v času in med osebami. Kvaliteta indikatorjev sreče se ocenjuje glede na njihovo:

- a) zanesljivost in stabilnost,
- b) veljavnost (problem samoobrambnih odgovorov, družbeno želenih odgovorov),
- c) konsistentnost (z drugimi metodami opazovanja istega pojava) in
- d) primerljivost (med državami – tu je problem primerljivost kulturnega okolja in vrednot).

Osnovni indikator, ki se v ekonomiji na ravni države najpogosteje jemlje kot izraz skupnega blagostanja, je BDP, bruto domači proizvod, kot mera skupne gospodarske dejavnosti. Ta (v svojem *per capita* izrazu) meri življenjski standard prebivalstva in kaže njegov razvoj v času. Kot indikator blagostanja ima naslednje slabosti (o tem razpravljata tudi Frey in Stutzer, 2002): vrednost blaga in storitev meri po cenah in ne po (višji) mejni koristnosti predhodnih enot potrošnje. Tako pa podcenjuje skupno koristnost oziroma blagostanje. Praviloma upošteva le tržno blago in storitve, izključuje pa večino nedenarnih storitev. Nekateri dejavnosti

šteje za produktivne, čeprav vodijo v družbeno škodo in uničenje. Ne upošteva razdelitve dohodka in njenih posledic, čeprav je znano, da razdelitev dohodka in relativni dohodek posameznika vpliva na blagor. Prav tako ne upošteva dobrodelnih dejavnosti, čeprav povečujejo blagostanje za njihove uporabnike, pogosto pa tudi za same izvajalce.

Kljub temu da so te slabosti znane, BDP ostaja osrednje merilo družbenega blagostanja. V zadnjem času si prizadevajo, da bi te slabosti odpravili, z razširitvijo pojmovanja BDP, tako da bi bolje ustrezal človeškemu blagostanju (sreči). Posebno pozornost je treba nameniti vzdržnosti, ohranjanju trajnosti blagostanja v času, uporabi neobnovljivih naravnih virov, različnim vrstam onesnaževanja in stroškom socialnega razvrednotenja (poslabšanja socialnega kapitala). Trajnostno blagostanje bi moralo vključevati tudi vprašanje razdelitve dohodka in socialne neenakosti, saj ta očitno vpliva na srečo ljudi. Glede na povedano bi lahko trdili, da je BDP indikator materialne ali ekonomske blaginje, ne pa blagostanja in kvalitete življenja.

V nasprotju z razširitvijo pojmovanja DBP predstavljajo drugi pristop socialni indikatorji, pri katerih se pojmuje, da blagostanje zahteva pokrivanje nekaterih osnovnih potreb, oziroma dostop do nekaterih skupin blaga in storitev, ter odsotnost tistih s slabim učinkom. V prvo skupino tako spadajo hrana, stanovanje, izobrazba, kakovost okolja in podobno, v drugo skupino pa prevelika socialna neenakost, revščina, kriminal itd. Ker se ti socialni indikatorji ne izražajo v denarju, jih je težko agregirati in primerjati med državami. Uporabljajo se različni socialni indikatorji, ki so različno agregirani (oblikovani v indekse), od enega samega, kakršna je pričakovana življenjska doba, popravljena za kvaliteto zdravja, pa do več skupaj, kakršni so pričakovana življenjska doba, stopnja vpisa v šolo, dostop do pitne vode, smrtnost dojenčkov, pismenost itd., ponderirano ali ne. Najbolj znan je indeks človekovega razvoja (HDI – *Human Development Index*), ki vključuje dohodek *per capita*, pričakovano življenjsko dobo ob rojstvu in stopnjo izobrazbe. Nasploh so socialni indikatorji precej odvisni od dohodka *per capita*. Čim bolj je tako, manjša je njihova dodatna pojasnjevalna moč. Z razpravo o primernosti BDP kot indikatorjem blagostanja in zlasti o možnosti uporabe socialnih indikatorjev smo že močno stopili na področje objektivne koncepcije sreče ter se približali Senovi obravnavi delovanja in zmožnosti (angl. *functioning and capabilities*).

4. MESTO SREČE V EKONOMSKI TEORIJU

Ekonomisti v teoriji potrošnje, ki je eno ključnih področij ekonomske teorije, izhajajo iz koristnosti (*utility*). Potrebe ljudi, ki vključujejo navade in okuse, se

– podprte z ustreznim dohodkom – na trgu pokažejo kot povpraševanje po različnih vrstah blaga, katerega koristnost je v tem, da zadovolji te potrebe. Koristnost v ekonomiji je približek za srečo, ki sicer ekonomike kot taka ne zanima. Potrošniki maksimirajo skupno koristnost s potrošniško izbiro med različnimi vrstami blaga. Medtem ko je bilo sprva drugače, velja od 1930-ih prepričanje, da koristnost ni kardinalna, da jo torej ni mogoče neposredno, absolutno meriti in primerjati med seboj za posamezne vrste blaga ali sestavljene potrošniške košarice. Koristnost različnih možnih potrošniških izbir naj bi bila le ordinalna, kar pomeni, da jo je mogoče zgolj rangirati oziroma razvrstiti na višjo, enako ali manjšo, kar se je udejanjilo v tako imenovanih indiferenčnih krivuljah. Te kažejo kombinacije potrošniških izbir, ki dajejo enako, večjo ali manjšo skupno koristnost glede na druge primerljive alternative. Druga značilnost je, da se koristnost razbere le posredno, z dejansko opravljeno izbiro potrošnikov, torej na temelju njihovih razkritih preferenc. Iz opravljene potrošniške izbire tako sklepamo o koristnosti za posameznike, ne da bi zares poznali njihova mnenja, čustva, motive itd., ki v resnici vodijo to izbiro. Skratka, razkrite preference izražajo koristnost, ta pa je v ekonomiji približek za srečo.

Da bi lahko govorili o racionalnem vedenju oziroma maksimiranju koristnosti, bi morali biti izpolnjeni nekateri pogoji (informiranost, zavedanje možnih izbir, konsistentnost potreb). Zadnje čase, z možnostjo merjenja sreče in prodiranja pojmovanja sreče v ekonomijo, tradicionalni ekonomski pojem koristnost lahko dobi novo vsebino v izrazu sreča, hkrati pa postane neposredno merljiv in primerljiv, torej spet kardinalen. Skratka, uvajanje pojmovanja sreče v ekonomijo je omogočilo merljivost koristnosti. Treba pa je pripomniti, da sreče posameznikov, zaradi interakcij in sinergij med njimi ter drugih metodoloških razlogov, ne moremo preprosto seštevati kot družbenih preferenc, da bi prišli do skupne sreče oziroma družbene funkcije blagostanja, ki bi jo želeli maksimirati; taka opredelitev skupnih družbenih preferenc se lahko opravi le s političnim procesom v družbi (Frey in Stutzer, 2002).

V ekonomsko teorijo prodira spoznanje o možnosti znatnega neskladja med srečo in izraženimi potrošniškimi preferencami posameznika (Royo, 2007). Razlogov za to je lahko več: kontekstualni vplivi (ker se primerjamo z drugimi), različne pristranskosti, asimetrije in distorzije v kognitivnem procesu ter, kakor že rečeno, omejene sposobnosti upoštevanja prihodnjih prilagoditev (navad, odvisnosti in sprememb aspiracij). V realnem življenju se vsa ravnanja ljudi ne dajo razložiti le z modelom racionalnega vedenja egoističnega anonimnega posameznika (*homo economicus*), ki ga predvideva neoklasična teorija. Tradicionalna ekonomika npr. ne zna obrazložiti altruizma, dobrodelnosti, volonterskega dela in podobnih opaženih oblik ravnanja, ki jih ni mogoče preprosto uvrstiti med neracionalno vedenje.

Če povzamemo, klasični ekonomisti so mislili, da ima koristnost svojo lastno vsebino in da je merljiva. Pozneje, pri neoklasični ekonomiki, je koristnost izgubila svojo vsebino in se je omejila na razkrite preference, kakršne izraža ravnanje potrošnikov na trgu. Koristi ni bilo mogoče meriti kardinalno, vendar pa je za ekonomsko teorijo potrošnje zadostovala ordinalna koristnost. Z vključevanjem raziskav sreče v ekonomijo, uvajanjem psiholoških prijemov in opozarjanjem na anomalije ravnanja v potrošnji, je koristnost dobila nazaj svojo vsebino in je spet postala kardinalno merljiva, v izrazu sreče oziroma subjektivnega blagostanja. Sreča kot koristnost in izražene preference so postale dvoje ločenih koncepcij, ki se lahko bistveno razlikujeta. Standardna ekonomska teorija torej temelji na pozitivističnem »objektivnem« stališču, na temelju opazovane izbire potrošnikov. Individualna koristnost blaga in storitev za posameznika je izvedena iz izkazanega ravnanja, razkritih preferenc, ki jih dokazuje opravljena potrošniška izbira. Ta izbira naj bi dajala vse potrebne informacije o koristnosti, subjektivne izkušnje pa se pri tem ne upoštevajo.

Iz tega izhajajo nekateri ugovori standardni ekonomski teoriji: ne upošteva čustev (strah, upanje, krivda, ponos, razočaranje), konkurence ciljev, pomena statusa itd. Natančneje rečeno, upošteva jih toliko, kolikor se izrazijo z razkritimi preferencami, vendar pa te jemlje kot eksogene in ne pozna procesa njihovega oblikovanja. Predpostavlja neodvisne koristnosti, čeprav med seboj odvisne koristnosti bolje odsevajo stvarnost. Ne loči med takojšnje, zapomnjeno in napovedovano koristnostjo. Zanemarja subjektivno izkušnjo kot vir informacij o koristnosti. Ker izbire niso vedno racionalne, se koristnost ne more vedno razbrati iz opazovane izbire. Vidimo, da je vključevanje proučevanja sreče v ekonomijo vrglo novo kritično luč na tradicionalno ekonomsko misel, saj lahko empirično preizkuša nekatere njene pomembne predpostavke in teorije.

5. DETERMINANTE SREČE

Determinante sreče so tisti dejavniki, ki vplivajo na njeno velikost. Navadno jih najprej delimo na osnovne domene, to so širša področja, ki nato vsebujejo več podpodročij oziroma dejavnikov sreče. Osnovne domene sreče tako lahko (npr. po Freyu in Stutzerju, 2002) delimo na:

- ekonomske (tu se kot dejavniki sreče najpogosteje obravnavajo dohodek, brezposelnost in inflacija),
- socialno-demografske (spol, starost, zakonski stan, stopnja izobrazbe),
- osebnostne lastnosti (samozavest, samokontrola, optimizem/pesimizem, ekstra-/introvertiranost, nevrotičnost),
- kontekstualne ali situacijske (delovne razmere, stresnost delovnega mesta, medsebojni odnosi

s sodelavci, družino, prijatelji, znanci; zdravje, življenjske razmere) in

- institucionalno/politične dejavnike (stopnja politične decentralizacije, možnost neposredne udeležbe v političnem življenju).

Podobna je delitev na osebne in splošne, javne domene sreče. Med osebne sodijo položaj na trgu dela (zadovoljstvo pri delu), položaj glede dohodka oziroma potrošnje, medsebojni odnosi (družina, sorodniki, prijatelji), zdravje itd. Med javne domene pa se uvrščajo mir in varnost, svoboščine, socialna enakost itd. Zanimivo je, da se javne domene v primerjavi z osebnimi kažejo kot manj pomembne za srečo, morda tudi zato, ker se jemljejo kot bolj ali manj dane, namreč da z lastnimi dejanji nanje ne moremo neposredno vplivati.

Strokovna literatura navaja različne domene sreče ter njej sorodnih kategorij zadovoljstva z življenjem in kvalitete življenja kot različnih razsežnosti subjektivnega in objektivnega blagostanja. Raziskava European Quality of Life Survey – EQLS (Boehnke, 2005) loči naslednje determinante subjektivnega blagostanja: dostop do materialnih virov (imeti), družbene odnose in družbeno podporo (ljubiti), percepcije družbe (biti) ter uporabo časa in ravnotežje med delom in življenjem (časovni pritisk). Ocenjuje tudi zadovoljstvo z življenjem prek naslednjih domen: izobrazba, zaposlitev, materialni standard, nastanitev, zdravje in družbeno življenje. V poročilu za Balaton Group uporablja Bossel (1999) sedem temeljnih »orientirjev« za določitev sistema trajnostnih indikatorjev, in sicer: obstoj, učinkovitost, svoboda, varnost, prilagodljivost, soobstoj in psihološke potrebe. Layard (2005) opredeljuje sedem najpomembnejših dejavnikov, ki vplivajo na srečo: družinski odnosi, finančni položaj, delo, družba in prijatelji, zdravje ter osebna svoboda in osebne vrednote. Hayo (2006) v svojem članku ocenjuje učinke tranzicije v državah srednje in vzhodne Evrope na zadovoljstvo z življenjem. V modelu uporablja spremenljivke, izkazano pomembne pri vplivu na zadovoljstvo z življenjem v mednarodnih raziskavah, ki so vključevale zahodne države. Te spremenljivke je mogoče združiti v naslednje domene: spremenljivke individualne ravni (starost, spol, status), socio-demografske spremenljivke (država, izobrazba, pripadnost cerkvi, velikost skupnosti) in ekonomske spremenljivke (oblika zaposlitve, dohodek). Headey (1985) vključuje v svoje modele blagostanja štiri skupine spremenljivk: družbeno ozadje, osebnost, mreže socialne podpore in zadovoljstvo s posamičnimi domenami življenja. Garcia (2007) tvori indeks sreče, ki vključuje tri širše sestavljene spremenljivke (indekse): ekonomski indeks, indeks zdravja in indeks osebnih vrednot, kakršne so spoštovanje, pravičnost, poštenost in podobno.

Ko razpravljamo o determinantah sreče, je treba omeniti še vprašanje kavzalnosti, smeri vzročnosti. Ali dejavniki sreče, npr. dohodek ali zdravje, vplivajo na velikost

sreče ali pa je morda nasprotno – da so srečni ljudje bolj zdravi, uspešnejši in bogatejši (ker imajo boljše medsebojne odnose s sodelavci in drugimi, so bolj priljubljeni, sproščeni, iniciativni in inovativni, zato pa uspešnejši na delovnem mestu in končno tudi zaslužijo več). Te obrnjene kavalnosti vsekakor ne kaže zanikati, vprašanje pa je, kakšna je njena relativna moč, ki jo bo treba v prihodnje natančneje empirično raziskati. V literaturi o sreči v stroki prevladuje mnenje, da je sreča, še zlasti če govorimo o njeni ekonomski domeni, odvisna spremenljivka, na katero vplivajo druge neodvisne spremenljivke, posamezne determinante sreče. Tako lahko pridemo do nekakšne funkcije sreče, agregatne multiple regresijske funkcije, pri kateri je sreča odvisna spremenljivka, ki jo želimo meriti, determinante sreče pa neodvisne spremenljivke, ki jo pojasnjujejo. Čim bolj so zajete bistvene determinante sreče in čim manj bistvenih dejavnikov sreče bo nezajetih, bolj bo velikost (in spremenljivost) sreče pojasnjena. Taka funkcija sreče bi se praviloma lahko uporabljala kot pripomoček pri vodenju ekonomskih, socialnih in drugih politik, zato da bi se lahko maksimirala skupna sreča, če se ta izbere kot osnovni ekonomsko-politični cilj v državi, skratka kot podlaga za opredelitev osnovnih strateških ciljev družbe. Kakor smo že omenili, Frey in Stutzer (2002) trdita, da tako mehanično tehnokratsko določanje družbenih preferenc ni priporočljivo oziroma ni mogoče. Merjenje sreče je na sedanji stopnji še nepopolno, vendar je osrednji namen raziskovanja sreče prav ugotoviti njene glavne determinante in moč njihovega vpliva, ne pa primerjati intenzivnosti sreče med posamezniki.

Tudi posameznik si, če pozna determinante svoje sreče, lahko poskuša organizirati življenje tako, da stremi k doseganju čim večje sreče, tj. maksimiranju svoje funkcije sreče. Pri tem nastopi težava, da je kognitivni proces tu dokaj pristranski, saj ljudje sistematično podcenjujejo pomen omenjenih procesov adaptacije in navade, prilagajanja aspiracij, pomena socialnega konteksta in relativnih primerjav z drugimi.

V nadaljevanju si podrobneje oglejmo determinante sreče po njenih osnovnih domenah (pri tem ekonomske dejavnike obravnavamo še posebno podrobno):

- a) osebnostni dejavniki,
- b) demografski dejavniki,
- c) socialni dejavniki,
- d) ekonomski dejavniki in
- e) institucionalni oziroma politični dejavniki.

Ad a) Osebnostni dejavniki

Osebnostni (osebni, psihološki) dejavniki, kakršni so življenjski optimizem, možnost samonadzora, samozavest, ekstravertiranost ali introvertiranost, nevrotičnost in podobne lastnosti, imajo močan vpliv na srečo posameznikov. Nekateri ljudje so že

po naravi oziroma svojem značaju (notranje, sami po sebi) nagnjeni k temu, da so srečnejši kakor drugi, v povsem enakih življenjskih okoliščinah. Tu gre torej za neodvisen vpliv osebnostnih dejavnikov na srečo, drugi dejavniki sreče so izločeni (kontrolirani). Gre torej za osnovni temperament oziroma njegovo predispozicijo, ki je praviloma gensko predeterminirana. Če nekoliko poenostavimo: optimisti so srečnejši in jim gre v življenju bolje, in to praviloma po vseh domenah sreče (družina, medsebojni odnosi, delo, dohodek, zdravje). Iz tega bi izhajalo, da človek za svojo srečo skoraj »največ lahko naredi«, če se rodi kot gensko predeterminirani optimist, vendar je jasno, da je to glede posameznika povsem zunaj njegove moči. Samospoštovanje oziroma samozavest je lahko pomemben dejavnik sreče v sodobni individualizirani tržno-konkurenčni družbi, medtem ko je v kakšni tradicionalni, bolj kolektivni družbi skladnost v medsebojnih odnosih bolj cenjena.

Ad b) Demografski dejavniki

Sem spadata starost in spol, ponekod štejejo sem tudi etnično (rasno) pripadnost. Zanimiv je vpliv starosti na srečo. Pričakovali bi, da starejši, vsaj po nekaj letih, postopno postajajo manj srečni kakor mlajši. Mnogo je razlogov, ki potrjujejo, da so starejši v objektivno slabšem življenjskem položaju (postopno pešanje telesnih in umskih zmogljivosti, poslabševanje zdravja ali povečevanje tveganja glede zdravja, strah pred bližajočo se smrtjo, slabši dohodkovni položaj, včasih izguba življenjskega partnerja ter nasploh zapiranje alternativ in perspektiv glede dela in načina življenja). Toda raziskave presenetljivo kažejo, da se starejši subjektivno ne počutijo manj srečne kakor mlajši, prej nasprotno (čeprav je učinek majhen). Vpliv starosti na srečo ima obliko črke U: ljudje so najmanj srečni nekje pri štiridesetih letih, ko je verjetno razmik med hotenjem in doseženim v življenju največji. Pozneje starejši verjetno znižajo svoje aspiracije, tako da se ta razmik zmanjša in se zato občutek zadovoljstva z življenjem poveča. Alternativna možna razlaga je, da se s staranjem začne spreminjati vsebina sreče in njeno dožemanje.

Ženske so pri istih danostih srečnejše kakor moški, vendar je razlika majhna in pravzaprav izginja, verjetno zato, ker ženske prevzemajo dejavnejšo vlogo na delovnem mestu. V zvezi s tem se morda povečajo njihove aspiracije in tako razmik glede na doseženo v življenju. Pri starosti in pri spolu pa moramo poudariti, da samih aspiracij ne moremo meriti neodvisno od sreče.

Ad c) Socialni dejavniki

V to skupino bi lahko uvrstili dokaj raznovrstno izbiro dejavnikov: medsebojni odnosi, vključno z zakonskim stanom, zdravje, izobrazba, verska pripadnost.

Medsebojni odnosi

Sem spadajo odnosi do prijateljev, sodelavcev, sosedov, sorodnikov, ožje družine. Medsebojni odnosi so zelo pomembni za srečo, nekateri jih imajo za glavni manjkajoči člen pri pojasnjevanju paradoksa sreče. Pomemben je občutek pripadnosti neki socialni skupini. Zakonska zveza (in druge sodobne oblike partnerstva) ima na primer pozitiven vpliv na srečo, ločitev pa izrazito negativnega.

Zdravje

Zdravje ima po pričakovanju močan vpliv na srečo – po lestvici pomembnosti vpliva na srečo zavzema med determinantami le-te visoko mesto. Splošno znano je, da ko je človek bolan, postane pomembno samo še zdravje, vse drugo pa bistveno manj.

Izobrazba

Stopnja izobrazbe nima velikega neposrednega vpliva na srečo (če izločimo povezani vpliv na dohodek). Pričakovali bi, da imajo bolj izobraženi večjo možnost prilagajanja na spreminjajoče se življenjske razmere, toda po drugi strani lahko pričakujemo, da imajo višje aspiracije, tako da se ta dva učinka približno izravnata.

Religija

Verska pripadnost ugodno (a malo) vpliva na srečo. Kanali vpliva bi bili lahko pripadnost skupini enako mislečih, boljše zdravje zaradi bolj zdravega predpisanega načina življenja, večji občutek varnost, ki ga daje verovanje, itd.

Ad d) Ekonomski dejavniki

Med ekonomskimi dejavniki je najpomembnejši dohodek, nato pa brezposelnost in inflacija. Materialna blaginja nedvomno pomembno vpliva na srečo oziroma blagostanje posameznika, predvsem na njegovo oceno zadovoljstva z življenjem. Ekonomski dejavniki so pomembni tudi zato, ker nanje lahko s svojo akcijo vpliva posameznik sam (ko se odloča med delom in prostim časom in ko poskuša dosegati »čim višji« dohodek), medtem ko na osebne, nekatere demografske in socialne dejavnike ne more tako dejavno vplivati. Podobno velja na ravni države, ker ta z vodenjem ekonomskih politik lahko neposredno vpliva na ekonomske determinante sreče. Da je ekonomska blaginja za ljudi pomembna, se pokaže tudi na volitvah, na katerih imajo ekonomski dejavniki (BDP, zaposlenost, stopnja inflacije) pogosto odločilno vlogo.

Dohodek

V ekonomski teoriji je samoumevno, da višji dohodek pomeni večjo srečo (subjektivno blagostanje,

zadovoljstvo z življenjem). Dohodek povečuje možnost izbire med alternativami, omogoča večjo potrošnjo in tako zadovoljuje več potreb. Po tem preprostem gledanju »denar lahko kupuje srečo«. Scitovsky (1989) temu ugovarja in ugotavlja, da najvrednejših reči, ki prinesejo največ zadovoljstva in sreče, na trgu sploh ne moreš kupiti. Pri vplivu dohodka na srečo imamo opraviti s tremi različnimi primerjavami. Prva je med državami, druga med posamezniki v isti državi ob istem času in tretja med posamezniki v isti državi v različnem času.

Primerjava med državami pokaže, da so bogatejše države, torej tiste, ki imajo višji dohodek *per capita*, srečnejše (njihovi prebivalci seveda). Sreča se potemtakem povečuje z dohodkom, toda zveza ni preprosto linearna. Ta povezava velja pri nižjih ravneh dohodka, ker odprava revščine z večanjem dohodka nedvomno odpira drugačne življenjske priložnosti. Toda ko je dosežen neki prag (recimo 10 000 dolarjev dohodka *per capita* na leto), nadaljnje povečevanje dohodka le malo povečuje srečo (ali pa je sploh ne). Zgodba je tu za manj in za bolj razvite države različna. Ali »dohodek kupuje srečo«? Očitno le deloma, do neke točke.

Primerjava med posamezniki znotraj države ob istem času pokaže, da je višji dohodek povezan z višjim subjektivnim blagostanjem. Toda ta pozitivna povezanost ima majhen vpliv, kar nakazuje, da obstajajo drugi dejavniki, ki so za srečo pomembnejši. Prav tako zveza ni linearna – lahko bi govorili o padajoči mejni koristnosti dohodka. Sklep iz te primerjave bi bil, da »dohodek sicer delno kupuje srečo«, vendar pa to ni vsa zgodba.

Primerjava v času je najzanimivejša in pravzaprav presenetljiva. Kljub velikemu povečanju realnega dohodka *per capita* v razvitih državah se sreča pravzaprav ni povečevala. To je v precejšnjem nasprotju z ugotovitvama prejšnjih dveh primerjav. Govorimo o »paradoksu sreče« ali Easterlinovem paradoksu (Easterlin, 1995). Največji del raziskovanja sreče v ekonomiji je posvečen prav proučevanju in razlagi vzrokov tega fenomena, paradoksa sreče. Tu torej lahko ugotovimo, da »denar ne more kupiti sreče«, da je za srečo pomembno še vse kaj drugega kakor materialna blaginja.

Razlage paradoksa sreče se usmerjajo predvsem na štiri področja:

- a) metodološki problem merjenja, ker dohodek merimo na absolutni lestvici, srečo pa na relativni, ki se drugače od dohodka ne more povečevati v neskončnost;
- b) v času se spreminja vsebina in pomen pojma sreča – sreča danes ni enaka sreči pred desetletji;
- c) deluje adaptacija, prilagajanje glede na preteklost, navajanje, odvisnost in povečevanje aspiracij ter
- d) ljudje upoštevajo relativni dohodek.

K prvima dvema točkama (a in b) dodatna pojasnila verjetno niso potrebna, pač pa na tem mestu lahko nekoliko natančneje razložimo preostali točki (c in d). Ljudje se primerjajo z drugimi, na svoj relativni položaj gledajo v socialnem kontekstu. S tem preference niso več neodvisne, temveč so, zaradi primerjav z relevantnimi drugimi, standardom primerjave medodvisne. Povečanje dohodka vseh zato ne more povečati sreče vseh, ker se relativni dohodek posameznikov ne poveča. Asimetrična struktura eksternalij tu nastaja zato, ker standarde postavljajo bogatejši, tako pa povzročajo negativni eksterni učinek na revnejše, medtem ko v obratni smeri tega ni. Pomemben je socialni status. Tako imenovane pozicionalne dobrine so opredeljene prav s tem, da jih drugi nimajo oziroma ne morejo imeti, ker je njihova količina omejena. Tudi luksuzne dobrine (Frank, 1999) so primer take prestižne potrošnje pozicionalnih dobrin zaradi statusnega položaja. Primerjamo se z nam podobnimi, in to navzgor. Višji je dohodek referenčne skupine, manj srečni smo. Konkurenčni boj za višji relativni položaj v družbi (višji relativni dohodek) glede na druge je brezplodna potrata družbenih sredstev, ki vodi v statusno dirko, to pa je igra z ničelno vsoto, zato bi bilo treba visoke dohodke »zmagovalcev« bolj obdavčiti, kar izhaja iz raziskovanja sreče v ekonomiji (Frank, 1999; Layard, 2006).

Brezposelnost

Sreča brezposelnih je znatno nižja kakor pri zaposlenih. Tu gre za čisti negativni učinek brezposelnosti na srečo, brez spremljajočih drugih učinkov (nižji dohodek). V ozadju so psihološki (zaskrbljenost, izguba samozavesti, stres, slabši medsebojni odnosi, depresivnost) in socialni elementi (nelagodje v okolju, stigmatizacija zlasti v družbi, v kateri položaj pri delu pomembno določa mesto človeka v družbi in v kateri je socialna norma glede dela visoka). To so neposredni učinki lastne brezposelnosti, ki so izraziti zlasti pri starejših brezposelnih in pri prvič brezposelnih (pri ponavljanju brezposelnosti se prizadeti nekoliko navadijo na svoj položaj in ga bolje prenašajo). Brezposelnost vpliva na manjšo srečo tudi posredno, celo če ne prizadene posameznika samega – če je pojav brezposelnosti razširjen v družbi nasploh, zaradi sočustvovanja do prizadetih, skrbi za lasten položaj v prihodnje, strahu pred širšimi posledicami v družbi, npr. povečanjem kriminala v soseski. Pomembna je zlasti primerjava z ustrezno referenčno skupino, kakršna je regija, poklic, sorodstvo. Brezposelnost manj vpliva na posameznika, če se pri tem ne čuti kot edini prizadeti, temveč to usodo deli z drugimi.

Zaposlenost in zadovoljstvo pri delu

Glede na osrednjo vlogo dela v sodobni družbi je položaj na delovnem mestu in zadovoljstvo pri delu pomembna determinanta sreče. Sem spadajo poleg same plače še delovni pogoji, nematerialne prednosti, odnosi s sodelavci, socialni status dela, možnost lastne

iniciativnosti in kontrole, raznovrstnost in pestrost delovnih nalog. Za nekatere je tudi dobrodelno in volunteersko neplačano delo vir zadovoljstva, saj jim omogoča osebno izpolnitev. Sklenemo torej lahko, da delo ni nujno le žrtev kot izgubljeni prosti čas (ki zahteva ustrezno nadomestitev), kakor to predvideva standardna ekonomska teorija.

Inflacija

Ločiti moramo med pričakovano inflacijo, na katero se ljudje lahko z indeksiranjem prilagodijo, in nepričakovano, ki nastopi kot šok in jim povzroča različne stroške (vključno s porabo časa za zbiranje informacij in ukrepanje), ko se poskušajo zavarovati pred njenimi negativnimi učinki na svoje dohodke in premoženje. Inflacija povzroča tem več problemov, čim višja, nepredvidljiva in spremenljiva je. Po lastnem poročanju o subjektivnem blagostanju inflacija ogroža srečo, ljudje jo vidijo kot povečevanje življenjskih stroškov in padeč življenjskega standarda (realnega dohodka). Pogosto menijo, da je inflacija nepravilno ali celo nepošteno izkoriščanje in prispeva k večjim razlikam v delitvi dohodka, ali pa celo, da izpodkopava moralne temelje družbe ter lahko vodi v ekonomski in politični kaos.

Za ekonomsko politiko je poznavanje vpliva dohodka, brezposelnosti in inflacije na srečo zelo pomembno, saj pri tehtanju med ekonomskimi cilji na teh področjih lahko presoja, npr. koliko inflacije lahko »zamenja« za koliko brezposelnosti, da bi ostala skupna sreča prebivalstva nespremenjena, ali pa v katero smer bi morala delovati, da bi se skupna sreča povečevala.

Ad e) Institucionalni (politični) dejavniki

Ustavna ureditev, federalizem, vlada in njeno delovanje, politični sistem, centralizacija, demokracija, možnost neposredne udeležbe spadajo med institucionalne in politične determinante sreče. Dobre politične institucije samostojno, neodvisno od drugih povezanih učinkov, povečujejo subjektivno blagostanje. Pomembne so ne le institucije, ampak tudi značilnosti samega političnega procesa odločanja v družbi. Možnost neposredne udeležbe v javnih odločitvah z referendumom in decentralizacija političnega odločanja na primer povečujeta srečo.

6. OD ENOSTRANSKE EKONOMSKE RASTI DO TRAJNOSTNEGA RAZVOJA

V tem delu poskušamo spoznanja iz raziskovanja sreče prenesti v določanje strategije družbenega razvoja. Ugotoviti želimo, ali teoretske osnove proučevanja sreče dajejo podlago za ovrednotenje alternativnih strategij

družbenega razvoja oziroma katera od njih – strategija ekonomske rasti ali strategija trajnostnega razvoja – je bolj konsistentna z izhodišči, izpostavljenimi pri proučevanju sreče. Zanima nas, ali obstaja in kakšna je povezava med srečo in trajnostnim razvojem. Če je tako povezavo mogoče ugotoviti, bi se sreča lahko postavila v izhodišče strategije trajnostnega razvoja kot alternativne, s srečo bolj združljive strategije družbenega razvoja.

Izhajamo iz paradigme trajnostnega razvoja kot interdisciplinarnega in večdimenzionalnega pristopa k družbenemu razvoju (Atkinson *et al.*, 2007). Ta vključuje komponente ekonomskega, socialnega in okoljskega ravnotežja ter poudarja njihov trajnosti vidik, to je sposobnost ohranjanja njihovega dolgoročnega ravnovesja. Trajnostni razvoj razumemo kot vzdrževanje in ohranjanje okolja, primerne za zdravje in blagor ljudi, tudi prihodnjih generacij. To vključuje vzdrževanje in ohranjanje socialnega kapitala, kakovosti medsebojnih odnosov in družbene kohezivnosti. Gre predvsem za vzdrževanje neokrnjenosti sistemov podpore življenju na zemlji (Brandolini, 2007). Trajnost razvoja tako poudarja njegove različne vidike, kakršni so obnovljivost naravnih virov, delovanje ekosistema, ohranjanje biotske raznovrstnosti itd., ki prispevajo k človeškemu blagostanju. Končno izvira potreba po novi razvojni zasnovi tudi iz samega razvoja tehnologije, ki zahteva spremembo sedanjega razvojnega vzorca, novo opredelitev vrednot v družbi, razmerja med javnim in zasebnim interesom, svobodo in odgovornostjo ter medgeneracijske pravičnosti (vključno z vprašanjem žrtvovanja in nadomestila).

V izhodišču bi verjetno lahko intuitivno pričakovali, da sta kategoriji sreča in trajnostni razvoj med seboj povezani. Nekateri avtorji to dejansko neposredno predpostavljajo (na primer Gowdy, 2005). Poenostavljeno povedano, bolj srečni ljudje ali kar države naj bi više vrednotile in namenjale več pozornosti trajnostnemu razvoju in, nasprotno, trajnostni razvoj naj bi iz očitnih razlogov delal ljudi srečnejše.

Pri tem je zanimivo, pravzaprav kar presenetljivo, da strokovna literatura z obeh področij, sreče in trajnostnega razvoja, ostaja skoraj popolnoma ločena. Kot primer lahko vzamemo dva novejša zbornika s področja sreče (Bruni in Porta, 2007) in trajnostnega razvoja (Atkinson *et al.*, 2007), ki ostajata pravzaprav na povsem ločenih bregovih, ne da bi ju poskušala medsebojno povezati. Le redki avtorji raziskujejo povezavo med srečo (in njej sorodnimi kategorijami, kakršne so zadovoljstvo z življenjem, kvaliteta življenja in blagostanje – v nadaljevanju zaradi enostavnosti govorimo kar o sreči) in trajnostnim razvojem. Na primer Veenhoven (2001) razpravlja o sinergijah in preseku med trajnostno ekonomijo in srečo. Izjema je tudi O'Brienova (2008), ki opredeljuje trajnostno srečo kot doseganje sreče, ki ne izkorišča drugih ljudi in ne izčrpa okolja ali prihodnjih generacij. Povezovanje trajnosti in sreče v

konceptijo trajnostne sreče daje pomembne priložnosti posameznikom, skupnosti in globalnemu blagostanju. Sicer pa avtorji najpogosteje ugotavljajo to povezavo predvsem mehanično, tako da proučujejo korelacije med različnimi indikatorji sreče in različnimi indikatorji trajnostnega razvoja (Zidanšek, 2007), ne da bi se podrobneje spuščali v vsebinsko razlago ali logiko te povezanosti.

Drugi poskus take povezanosti je na primer konstrukcija skupnega indeksa HPI (Happy planet index) New Economics Foundation. Ta združuje obe kategoriji, srečo in trajnostni razvoj, v skupni indeks in posamezne države razvršča glede na vrednost njihovega doseganja tega indeksa. Sporočilo tega pristopa je, da greta lahko sreča in trajnostni razvoj skupaj z roko v roki ter da je torej oba mogoče in treba povezovati.

Kakor vidimo, raziskave povezanosti med srečo in trajnostnim razvojem ne gredo v bistvo, razlago vsebine in logike te povezanosti. V tem prispevku zato poskušamo storiti korak naprej, pri čemer menimo, da je vsebino te povezave mogoče iskati v naslednjih treh smereh.

Prvič, iz pregleda determinant sreče povsem očitno izhaja, da je materialna blaginja le ena izmed mnogih determinant in ne nujno za vse tudi najpomembnejša. »Skupna košarica sreče« je mnogo širša, vključuje tudi postmaterialne vrednote, kakršne so medsebojni odnosi in druge oblike socialne vključenosti, širše okolje, v katerem živimo, in podobno, kar so elementi, ki jih vključuje in poudarja prav strategija trajnostnega razvoja. Materialna blaginja in na njej temelječa strategija ekonomske rasti je le ena od sestavin sreče – vsekakor potrebna, nikakor pa ne zadostna. Sestavine »skupne košarice sreče« morajo biti usklajene, med seboj v ravnovesju, sicer se posamezna in skupno ravnotežje lahko porušita in družbeni razvoj se ustavi. Primer prevelikega poudarjanja ene od determinant sreče, v tem primeru ekonomske rasti za vsako ceno, na škodo drugih je prav sedanja svetovna finančna kriza. Strategija trajnostnega razvoja kot celostna in večdimenzionalna paradigma družbenega razvoja je torej bliže kakor strategija enostranske ekonomske rasti ideji sreče v celovitosti zajemanja njenih determinant. Tu je mogoče postaviti trditev, da bi, gledano v tej luči, strategija trajnostnega razvoja morala še dosledneje kakor doslej, ko poudarja le tri osnovne vidike družbenega razvoja (ekonomskega, socialnega in okoljskega), zajeti vse osnovne determinante sreče (osebnostnih seveda ne more, ker so individualizirane). V tem primeru bi se sreča in trajnostni razvoj še bolj neposredno povezovala, ljudje pa bi trajnostni razvoj lahko bolj »posvojili«, saj ga zdaj jemljejo bolj kot nekakšno tehnokratsko konceptijo, nepovezano z njihovim življenjem, to pa bi končno prispevalo k večji možnosti uresničevanja te razvojne strategije v praksi (Slabe Erker in Lavrač, 2009).

Drugič, pomembna je časovna razsežnost. Ocena individualne sreče vključuje predvsem trenutni, kratkoročni pogled, ne pa tudi dolgoročnejske perspektive. Če bi se podrobneje posvetili drugemu ekstremu, nesreči, in se vprašali, česa se ljudje najbolj bojijo, bi verjetno ugotovili, da negotove prihodnosti, nemožnosti ohranjanja sedanje sreče v daljši časovni perspektivi. Zato pa posvečajo tolikšno pozornost vprašanju zdravstvene, starostne in socialne varnosti, varne zaposlenosti in podobno. Gre torej za vprašanje trdnosti sreče, njenega ohranjanja, vzdržnosti ali trajnosti. Strategija trajnostnega razvoja poudarja prav to dolgoročnejšo razsežnost družbenega razvoja in tako ponuja trajnostni pogled na možnost vzdrževanja sreče v daljši časovni perspektivi. Na tem prehodu s statičnega na dinamično pojmovanje sreče vidimo pomembno povezavo med srečo in trajnostnim razvojem.

Tretjič, menimo, da je prav kvaliteta življenja kot sreči sorodna kategorija tisti vmesni prehod, ki lahko poveže srečo in trajnostni razvoj. Sreča je namreč individualizirana, subjektivna, čustveno določena in kratkoročna. Zadovoljstvo z življenjem je še vedno individualizirana, subjektivna, le nekoliko bolj kognitivno določena in dolgoročnejša kategorija. Kvaliteta življenja pa je objektivna, dolgoročnejša družbena kategorija, ki na družbeni ravni nekako združuje individualne sreče (zadovoljstvo z življenjem), z upoštevanjem njihovih interakcij in sinergij med njimi, ter jih nadgrajuje z novimi elementi, ki lahko nastopijo šele na višji, skupni ravni (npr. vloga države, političnega sistema in podobno). Medtem ko je postavljanje sreče kot končnega cilja družbenega razvoja lahko sporno zaradi njenih utopističnih ali paternalističnih konotacij, pa je kvaliteta življenja kot končni cilj družbenega razvoja lahko nesporna. Kvaliteta življenja kot objektivna razsežnost blagostanja izhaja iz sreče, hkrati pa je končni cilj trajnostnega razvoja, če ga pravilno pojmuje. Lahko bi rekli, da prav kvaliteta življenja povezuje oboje, srečo in trajnostni razvoj, v konsistentno celoto.

V nadaljevanju na kratko prikazujemo modele rasti kot procesa substitucije (modeli GASP), ki razlagajo, zakaj se perpetuirajo začarani krog oziroma naraščajoča spirala ekonomske rasti. Lahko jih imamo za eno izmed teoretskih podlag vzorcev trajnostnega razvoja, vendar pa jih, ker izhajajo iz determinant sreče in razlagajo njen paradoks, prav tako lahko razumemo kot manjkajoči vezni člen med srečo in trajnostnim razvojem. Modeli rasti kot procesa substitucije (*growth as substitution process* ali modeli GASP, Bartolini, 2007) izhajajo iz tega, da enostranska hitra gospodarska rast, ki temelji na čim večjem povečevanju materialne porabe, povzroča neugodne zunanje učinke, negativne eksternalije, ki se kažejo v hitrem okoljskem in socialnem razvrednotenju, tj. poslabševanju okoljskega in socialnega kapitala, vključno z medsebojnimi odnosi. To razvrednotenje, ki spremlja visoko gospodarsko rast, po eni strani povzroča, da se blagostanje ljudi kljub večanju njihovega dohodka

in materialne blaginje ne povečuje (kakor to dokazuje paradoks sreče), po drugi strani pa samo postaja gonilna sila nadaljnega pospeševanja hitreje gospodarske rasti.

Teorija GASP sloni na prepričanju, da blagostanje ljudi temelji predvsem na dobrinah, ki niso kupljene na trgu, temveč so (ali so bile!) na razpolago prosto, v naravnem in socialnem okolju (npr. čist zrak, voda, neokrnjena narava, kakovostni medsebojni odnosi). Med hitro in enostransko gospodarsko rastjo se njihova razpoložljivost zaradi njenih negativnih zunanjih učinkov zmanjšuje, tako pa se zmanjšuje tudi blagostanje ljudi. Da bi raven svojega blagostanja ohranili nespremenjeno, se morajo izginjajoče proste dobrine nadomeščati s tržnimi, proizvedenimi potrošnimi dobrinami. S tem prihaja pri gospodarski rasti do zamenjave med prostimi in tržnimi dobrinami. Socialno in okoljsko razvrednotenje kot negativni zunanji učinek gospodarske rasti postane gonilna sila nadaljnje gospodarske rasti, ker trg mora proizvesti in ponuditi tržne proizvode, da nadomestijo izginjajoče proste dobrine. Tako pridemo do začaranega kroga oziroma naraščajoče spirale gospodarska rast–okoljsko in socialno razvrednotenje–nadaljnja gospodarska rast–nadaljnje okoljsko in socialno razvrednotenje in tako naprej.

Modeli GASP lahko razložijo ne le, zakaj se kljub gospodarski rasti in naraščanju dohodka sreča ljudi ne povečuje (ker se druge pomembne sestavine blagostanja, okoljski in socialni kapital, zmanjšujejo), ampak tudi to, da ljudje vztrajajo pri pehanju za čim večjim delom, dohodkom in materialno porabo, kljub temu da to dokazano ne povečuje njihove sreče. Po različicah teorije »denar ne more kupiti sreče«, kakršne so teorija izhodiščnega stanja sreče, teorija prilagajanja in navajenosti, teorija padajočega mejnega donosa dohodka, teorija naraščajočih aspiracij in podobno, naj bi dejstvo, da se sreča zaradi večjega dohodka ne povečuje, ljudi sčasoma izučilo. Vendar pa se to ni zgodilo, ljudje se ne odločajo za več prostega časa, temveč se še naprej pospešeno ženejo za delom, dohodkom in materialno porabo. Model GASP tega ne razlaga kot napako racionalnosti, temveč kot razumen odgovor ljudi, ki se tako poskušajo braniti pred omenjenimi okoljskimi in socialnimi negativnimi zunanjimi učinki, ki poslabšujejo kvaliteto njihovega življenja, pri tem pa se njihova skupna sreča ne povečuje. Po tem modelu gospodarska rast torej ni posledica neracionalnega ravnanja, temveč koordinacijska napaka (konflikt med posameznimi in skupnimi cilji zaradi neupoštevanja učinka eksternalij), ki navsezadnje ni posledica človeške narave, temveč institucionalne ureditve (delovanja tržnega mehanizma, ki ne daje pravih signalov o resničnih potrebah ljudi). Ravne vrednot, kakršne so čas, ljubezen, strpnost, razumevanje in sodelovanje, tržni mehanizem ne proizvaja in temu primerno jih tudi nihče ne propagira.

7. MOŽNOSTI ZA UVELJAVITEV ALTERNATIVNE PARADIGME DRUŽBENEGA RAZVOJA

Problemi izkrivljenega vzorca potrošnje, ki so osrednji izvor težav pri doseganju višje kvalitete življenja, so na družbeni ravni povezani z vzorcem čim višje gospodarske rasti za vsako ceno in tržnim mehanizmom kot usklajevalnim mehanizmom med gospodarskimi subjekti oziroma med proizvodnjo in porabo v družbi. Problem pretirane prestižne porabe imamo lahko za očiten primer nepopolnosti oziroma napake v delovanju tržnega mehanizma. Podobne tržne napake oziroma pomanjkljivosti tržni mehanizem sam ne zmore odpravljati, potreben je poseg države, ki lahko npr. internalizira različne negativne eksternalije v potrošnji. Sedanja svetovna finančna kriza je npr. nedvomno izraz nepopolnosti delovanja tržnega mehanizma in njegovega nezadostnega ali neustreznega uravnavanja s strani države.

Tržni sistem je koordinacijski mehanizem, ki mu je naša civilizacija očitno zavezana, če hoče preživeti – spodbujati storilnost, učinkovitost, konkurenčnost in druge kvalitete, ki poganjajo rast materialne blaginje v družbi. Problem tržnega mehanizma je med drugim v tem, da sicer temelji na osebni svobodi, vendar je nazadnje ne omogoča vsem (brezposelni, nesposobni, revni, ostareli). Morda bi tržni sistem lahko vlogo tega mehanizma odigral bolje, če bi njegovo predvideno maksimiranje koristilo lahko razumeli širše, tako da bi vključevalo tudi zunanje učinke, sinergije, nesebične motivacije in podobno. Tedaj bi lahko deloval v skupno korist bolje, kakor če to prepušča predvsem ali samo *homo economicus* in Smithovi nevidni roki.

V okviru tržnega mehanizma se torej išče družbeni koordinacijski mehanizem, ki bi odpravljal tržne napake, kakršna je izkrivljenost družbenega vzorca porabe, kar bi lahko prispevalo k povečanju kvalitete življenja družbe kot celote. Seveda se najprej ozremo po državi. Problem neoliberalističnih tržnih fundamentalistov pa je, da se preveč bojijo vloge države, namesto da bi razpravljali o tem, kje in kakšna sodobna država bi lahko koristno dopolnjevala – in ne nadomeščala – tržni mehanizem. Ni potrebno razraščanje vpliva države oziroma povsod prisotni etatizem, temveč je potrebna preusmeritev vloge države od tistih področij, na katerih nima kaj iskati, na tista, na katerih lahko koristi. Represije ni treba poenostavljeno enačiti z državo in trga s svobodo.

Če nadaljujemo v tej smeri, lahko ugotovimo, da večja vloga države kot koordinacijski mehanizem »od zgoraj navzdol« vsekakor ni idealna rešitev. Lepši tak mehanizem proti nepopolnostim trga bi bil lahko tisti »od spodaj navzgor«, z dogovorom med ljudmi, vendar pa ga je med množico neuskkljenih posameznikov pravzaprav nemogoče doseči. Rešitev »od spodaj

navzgor« bi bila mogoča, če bi se z ozaveščanjem posameznikov (z vzgojo, izobraževanjem, mediji) – in potem, ko bi to doseglo neko kritično maso, tudi družbe v celoti – prevrednotile prevladujoče temeljne družbene vrednote.

Pozivanje na družbeno odgovornost, spremembo družbene morale in prevladujočih vrednot v družbi hitro naleti na očitek paternalizma, vsiljevanja nekega »pravnega« pogleda drugače mislečim, češ da naj nekdo v njihovem imenu odloča o tem, kaj naj bi bilo zanje dobro. V tem smislu ima paternalizem nedvomno odklonilen prizvok, vendar pa je dejstvo, da se državi tak paternalizem »od zgoraj navzdol« dopušča, ko posega v izobraževanje, zdravje, varnost in v zadnjem času tudi okolje. Možnosti izboljšave sedanjega koordinacijskega mehanizma, katerega posledice so tržne napake, vključno z izkrivljenim vzorcem družbene potrošnje, vidimo torej na kratki rok »od zgoraj navzdol«, v novi opredelitvi vloge države, na daljši rok pa »od spodaj navzgor«, v ozaveščanju najprej posameznikov in nato celotne družbe po različnih kanalih (vzgoja, izobraževanje, mediji), ki so pri spreminjanju moralnih vzorcev in prevrednotenju vrednot na razpolago. Predvsem v teh smereh vidimo možnosti za postopno uveljavljanje vzorca trajnostnega razvoja in tako za izboljšanje kvalitete življenja v družbi.

8. SKLEP

V sklepnem delu želimo povzeti nekatere ugotovitve razprave na njeni poti od sreče posameznika, kvalitete življenja v družbi, vloge potrošnje in proizvodnje pri tej pa vse do trajnostnega razvoja kot strateške koncepcije družbenega razvoja. Pri povezovanju teh elementov v celoto je bila skupni imenovalec teh različnih vsebin prav paradigma trajnostnega razvoja kot razvojni vzorec, ki s svojo trojno razsežnostjo – ekonomsko, socialno in okoljsko – lahko prispeva k povečanju kvalitete življenja v družbi kot celoti, z vidika posameznika pa k njegovi večji sreči in zadovoljstvu z življenjem.

Strategija razvoja, ki ne upošteva sreče (zadovoljstva z življenjem oziroma kvalitete življenja), ne more biti trajna, ker kopiči ekonomske, socialne, osebne in medsebojne napetosti, ki se na neki točki ne morejo sprostiti drugače kakor z bolečimi posledicami za družbo in posameznike. Tu je še problem medgeneracijske solidarnosti in odgovornosti, saj moramo pustiti zdrave temelje tudi za prihodnje generacije. Zato je razvojni vzorec treba postaviti drugače, ne le kot konkurenčni boj v pehanju za več materialnih dobrin in doseganje čim večje gospodarske rasti za vsako ceno, tudi če to ogroža našo srečo, medsebojne odnose in možnost trajnostnega razvoja. Zavzemamo se za strategijo trajnostnega razvoja kot odgovor na anomalije današnje družbe, pri čemer bi se dosegalo ravnotežje na ekonomskem,

socialnem in okoljskem področju, tudi medgeneracijsko. Elemente tega vključujejo že dosedanje strategije razvoja, vendar niso obravnavani zaokroženo, povezano in niso vseobsežno zajeti v strategijo trajnostnega razvoja, prav zato ker jim manjka končni cilj doseči čim večjo kvaliteto življenja. Ljudje kot posamezniki tu ne morejo storiti veliko, dokler ozaveščenost ne doseže kritične mase, zato je še posebno na začetku uvajanja trajnostnih sprememb potrebna usklajena centralna akcija s politikami, ki morajo vzpostaviti drugačne, prave motivacijske mehanizme.

Dandanes, vsaj na načelni ravni, že prevladuje soglasje o tem, da je strategijo enostranskega razvoja za čim višjo gospodarsko rast za vsako ceno treba nadomestiti z vzorcem trajnostnega razvoja kot celovito in večdimenzionalno strategijo družbenega razvoja. Eksponentna rast nekaterih ekonomskih (domači bruto proizvod, finančni sektor), socio-demografskih (prebivalstvo, staranje, migracije, revščina) in okoljskih (izčrpavanje naravnih virov, energetske potrebe, onesnaževanje z izpusti) kategorij nevarno in vse bolj ogroža obstoj gospodarskega, socialnega in okoljskega ravnotežja, tako pa tudi trajnostni razvoj in kvaliteto našega življenja v prihodnje. Problem je predvsem v pretiranem poudarjanju enostranskega gospodarskega razvoja, ki zaradi nezadostnega upoštevanja drugih dveh sestavin trajnostnega razvoja postane kontraproduktivno in začne poslabševati, namesto izboljševati kvaliteto življenja.

Problem uveljavljanja strategije trajnostnega razvoja ni toliko na sami deklarativni, temveč predvsem na izvedbeni ravni. Zahteve po sorazmerni obravnavi in po ohranjanju ravnotežja vseh treh sestavin trajnostnega razvoja v praksi kaj hitro postanejo manj prednostne in morajo čakati na »boljše čase«. Odličen primer tega je prav sedanja svetovna finančna kriza, saj bo v kratkoročni »preživetveni« strategiji nedvomno prevladalo reševanje kratkoročnih ekonomskih težav, medtem ko bodo dolgoročno prav tako ali pa še usodnejša vprašanja zlasti o socialnem ravnotežju spet potisnjena v drugi plan in se bodo še zaostрила.

S stališča posamezne države je težava v tem, da bi v globalizacijskih razmerah odločnejše zavzemanje neke države za uveljavljanje trajnostnega razvoja na kratki rok najverjetneje zmanjšalo njeno konkurenčnost in tako bi zabredla v gospodarske težave. Vendar pa je tudi v teh razmerah zlasti malim državam treba poiskati lastno razvojno strategijo, prilagojeno nacionalni identiteti, posebnostim kulturnega okolja in podobno, v kateri imajo trajnostni razvoj in posebno njegove različne ekorazsežnosti nedvomno svoje mesto. Tako mala država svojo razvojno strategijo v mednarodni menjavi lahko uveljavi celo kot svojo nekakšno konkurenčno primerjalno prednost ali svojo posebno tržno nišo v svetovnem gospodarstvu.

Naj na koncu poudarimo še dva problema sodobne družbe, ki omejujeta uveljavljanje alternativne strategije družbenega razvoja. Prvič, trajnostnega vzorca ali, še več, cilja maksimiranja skupne sreče v družbi se drži prizvok utopizma, paternalizma, kolektivizma ali diktatorstva, tako da se ne zdi družbeno sprejemljiv. Drugič, zasnovi trajnostnega razvoja je inherentna solidarnost med sedanjimi generacijami (mladi, delovno aktivni, starejši), pa tudi med sedanjimi in prihodnjimi generacijami. Toda žal je solidarnost težko spraviti v okvir sedanje tržne ekonomske paradigme, saj posega na ekonomiki tuja področja, kakršna so altruizem, strpnost, empatija, prostovoljstvo, dobrotelost in podobno ...

Viri in literatura:

Atkinson, G., Dietz, S., in Neumayer, E. (ur.) (2007): *Handbook of sustainable development*. Cheltenham; Edward Elgar.

Bartolini, S. (2007): Why are people so unhappy? Why do they strive so hard for money? Competing explanations of the broken promises of economic growth. V: Bruni, L., in Porta, P. L. (ur.): *Handbook on the economics of happiness*. Cheltenham; Edward Elgar.

Boehnke, P. (2005): *First European quality of life survey: Life satisfaction, happiness and sense of belonging*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Bossel, H. (1999): A Report to the Balaton Group. *Indicators for sustainable development: Theory, method, applications*. Winnipeg: IISD.

Brandolini Marzetti Dall'Arte, S. (2007): Happiness and sustainability: A modern paradox. V: Bruni, L., in Porta, P. L. (ur.): *Handbook on the economics of happiness*. Cheltenham; Edward Elgar.

Bruni, L., in Porta, P. L. (2007): *Handbook on the economics of happiness*. Cheltenham; Edward Elgar.

Easterlin, R. A. (1995): Will rising income of all increase the happiness of all. *Journal of Economic Behavior and Organization*, št. 27.

Frank, H. R. (1999): *Luxury fever*, New Jersey; Princeton.

Frey, B. S., in Stutzer, A. (2002): *Happiness and economics (How the economy and institutions affect well-being)*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.

Garcia, J., Fuentes, N. C., Borrego, S. A., Gutierrez, M. D., in Tapia, A. (2007): Values and happiness in Mexico: The case of the metropolitan city of Monterrey. V: Bruni, L., in Porta, P. L. (ur.): *Handbook on the economics of happiness*. Cheltenham; Edward Elgar.

Gowdy, J. (2005): Toward a new welfare economics for sustainability. *Ecological Economics*, zv. 53.

Hayo, B. (2007): Happiness in transition: An empirical study on Eastern Europe. *Economic systems*, zv. 31, št. 2.

Headey, B., Holmstrom, E., in Wearing, A. (1985): Models of well-being and ill-being. *Social indicators research*, 17.

Layard, R. (2005): *Happiness. Lessons from a new science*. New York; The Penguin Press.

Layard, R. (2006): Happiness and public policy: A challenge to the profession. *The Economist Journal*, zv. 116, št. 510.

O'Brien, C. (2008): Sustainable happiness: How happiness studies can contribute to a more sustainable future. *Canadian Psychology*, zv. 49, št. 4.

Royo, M. G. (2007): Well-being and consumption: Towards a theoretical approach based on human needs satisfaction. V: Bruni, L., in Porta, P. L. (ur.): *Handbook on the economics of happiness*. Cheltenham; Edward Elgar.

Scitovsky, T. (1989): *Human desire and economic satisfaction*. New York University Press.

Sen, A. K. (1995): Rationality and social choice. *American Economic Review*, zv. 85/št. 1.

Slabe Erker R., Lavrač V. (2009): *Povečanje kvalitete življenja v Sloveniji. Možnosti za uveljavitev alternativnega koncepta družbenega razvoja*. Ljubljana; IER.

Veenhoven R. (2001): Quality-of-life and happiness: Not quite the same. V: DeGirolamo, G., et al. (ur.), *Health and quality of life*, Torino: WHO and Centro Scientifici Editore.

Verbič M., Stanovnik T. (2006): Analysis of Subjective Economic Well-Being in Slovenia. *Eastern European Economics*, zv. 44, št. 2.

Zidanšek, A. (2007): Sustainable development and happiness in nations. *Energy*, zv. 32.